

УДК 373.3.015.31:305

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Притулик Н.В., Костюченко М.А.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

У статті піднімається проблема готовності вчителів початкової школи до впровадження гендерного підходу в освіту. Наведено аналіз анкетування вчителів-практиків щодо обізнаності з питань гендеру та здійснення гендерного виховання дітей. Поділяємо думку науковців, які розглядають гендерне виховання як процес цілеспрямованого систематичного вироблення в осіб обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних норм рівності, рівноправності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові, а також формування вільної особистості з гендерним світоглядом і навичками гендерно орієнтованої поведінки. Отримані результати анкетування посилюють актуальність досліджуваної проблематики. На основі наведених даних виявлено коло проблемних аспектів, визначено перспективи.

Ключові слова: гендер, гендерне виховання молодших школярів, готовність учителів початкової школи до гендерного виховання учнів, подолання гендерної асиметрії, гендерна культура вчителя.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні реалії потребують формування активних особистостей, що здатні самостійно критично мислити, визначати цілі й самореалізуватися, розкривати особистісний потенціал. У зв'язку з цим у сучасному світі відбувається переоцінка багатьох традиційних цінностей, у тому числі тих, які стосуються соціорольової поведінки членів суспільства, на користь європейських демократичних пріоритетів.

На підтримку правового забезпечення рівних прав і можливостей для людей різної статі в Україні зроблено чимало кроків (Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» (2006), «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми» (2007), «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» (2013).

Мета розробленої Кабінетом Міністрів України «Стратегії упровадження гендерної рівно-

сті та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» (2016) – «забезпечити комплексне впровадження гендерної рівності та недискримінації до вітчизняної системи освіти, визначити шляхи спрямування розвитку освіти на системне дотримання гендерного підходу, що забезпечуватиме відповідність вітчизняної освіти світовим демократичним засадам». Проте, попри чинне законодавче забезпечення, спрямоване на подолання гендерної асиметрії, в українській освіті, яка має забезпечити практичне зрушення у свідомості членів суспільства, залишається ще чимало невирішених завдань, у зв'язку з чим потребує уточнення стан гендерної культури вчителів початкових класів, покликаних здійснювати гендерне виховання молодших школярів.

Аналіз останніх публікацій. Проблема соціорольового виховання молоді зачіпалася в українській педагогічній літературі здавна. Без уживання терміну «гендер» моделі паритетного виховання дітей різної статі в контексті завдання підготовки молодих людей до статево-рольової поведінки в сім'ї розглядали К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Русова тощо.

Проблемам гендерної культури в Україні присвячені численні роботи сучасних учених, зокрема з теорії та методології гендеру (І. Вороніна,

І. Горошко, Е. Гоффман, І. Жеребкіна, М. Свідло, Г. Тьомкіна, Н. Чухим та ін.); гендерної психології та педагогіки (Т. Говорун, Т. Дороніна, В. Кравець, О. Луценко, С. Вихор, Н. Єрофєєва, О. Каменська та ін.); гендерного підходу у професійній освіті (С. Вихор, І. Іванова, І. Луценко, І. Мунтян, О. Цокур та ін.); інтеграції гендерного підходу до початкової освіти (А. Шевченко, О. Кікінеджи, Н. Павлущенко, Л. Вовк тощо).

У дослідженні Н. Павлущенко засвідчено, що знання молодших школярів про взаємини хлопчиків і дівчаток обтяжені гендерними стереотипами, які формуються в них через вплив таких чинників: «традиційні відносини подружжя (соціальна реальність полягає в дихотомії виховних обов'язків батька й матері); усталені шкільні правила (неоднакові навчально-педагогічні вимоги до дітей різних статей); стосунки з однолітками («болісне» ставлення дітей до власної ідентифікації, особливо хлопчиків); трансляцію гендерних конфігурацій героїв (казкові канони героїнь-жертв і героїв-визвольників); розважальну сферу (комерційні рекламні кінофільми, ролики зі змістом інформації про «світ жінок» і «світ чоловіків»)» [3, с.10].

Крім того, значний вплив на усталення в свідомості дітей моральних норм, у тому числі гендерних уявлень, справляє вчитель-класовод, який у значній мірі, особливо перші два роки їх навчання в школі, здатен впливати на самооцінку школярів. Отже, від того, в якій мірі він сам володіє гендерною культурою, наскільки усвідомлює важливість її прищеплення вихованцям, а також чи є компетентним у методичному плані щодо реалізації завдань гендерного виховання школярів, залежить рівень гендерної культури учнів.

Гендерне виховання розглядаємо, поділяючи думку науковиць Л. Кобелянської та Т. Мельник, як «процес цілеспрямованого систематичного вироблення в осіб обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних норм рівності, рівноправності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові, а також формування вільної особистості з гендерним світоглядом і навичками гендерно орієнтованої поведінки» [4, с. 30].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Суперечність між суспільним запитом, наявністю теоретичних розробок, спрямованих на подолання гендерної асиметрії, з одного боку, і інертністю процесу сприйняття проблеми освітньою практикою, – з іншого, можна долати виключно відстежуючи в динаміці процес інтеграції гендерного підходу до початкової освіти і виявляючи труднощі на кожному етапі його впровадження.

Тому метою статті є дослідження гендерної компетентності вчителів початкової школи за результатами їх анкетування і виявлення проблемних аспектів на шляху впровадження гендерного підходу в систему початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення розуміння педагогічними працівниками змісту й основних категорій досліджуваної проблеми, важливості впровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес, нами було проведене анкетування вчителів початкових класів (за основу було взято опитувальник, за-

пропонований Л. Вовк [3, с. 212], долучено кілька додакових питань, спрямованих на виявлення стереотипних уявлень учителів про професію та особистісні якості – жіночі та чоловічі).

У письмовому опитуванні взяли участь 47 учителів-початківців, вихователів груп продовженого дня, керівники гуртків загальноосвітніх шкіл № 15 та № 34 м. Чернігова, респонденти – вчителі зі стажем роботи від 1 до 46 років.

Аналіз зібраних у процесі анкетування даних показав, що запропоноване вчителям завдання визначити сутність понять «гендер», «гендерне виховання», «гендерна рівність», «гендерні стереотипи», «гендерна культура» викликало в педагогів певні труднощі.

Так, утрималися від відповіді при визначенні поняття «гендер» 6,4 % і «гендерне виховання» – 14,8 % опитаних; «гендерна рівність» – 5,0 %; «гендерні стереотипи» – 7,6 %, «гендерна культура» – 8,2 %.

На прохання розкрити сутність поняття «гендер» 10,6% респондентів охарактеризували його як «категорію, яка визначає соціальну та статеву роль людини в суспільстві»; 10,6% опитаних вважають, що гендер – це «біологічна характеристика особистості, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка». 6,4 % опитаних утрималися від відповіді на запитання.

Отже, слід констатувати, що, хоча більшість респондентів (72,4 %) виявили обізнаність у поданому запитанні і обрали із запропонованих варіантів визначень правильне («соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці»), у 27,6 % респондентів відсутні елементарні уявлення про цю актуальну проблему сьогодення.

Щодо визначення поняття «гендерне виховання» в анкетах не було зафіксовано жодної цілком правильної відповіді: кожна з наданих педагогами включала якийсь окремий аспект сутності гендерного виховання. Їх можна умовно об'єднати в такі групи: а) *не відповідають гендерному підходу* (51,1 %): «традиційно зорієнтовані» («формування моделі поведінки чоловіка, жінки») і «статєво спрямовані» (відповіді типу «виховання і розвиток особистості з урахуванням приналежності до певної статі»; «формування культури міжстатєвих стосунків»); б) *відповідають гендерному підходу* (40,4 %) (відповіді типу «формування толерантного відношення до протилежної статі», «виховання рівноправних особистостей, не зважаючи на статєві ознаки», «формування незалежних від традиційних поглядів на роль і місце жінок і чоловіків у сучасному суспільстві особистості», «пояснення учням про рівність прав чоловіків і жінок, унеможливлення насильства в сім'ї», «виховання, що спрямоване на розвиток соціальних можливостей кожної статі», «виховання поняття, що «чоловік» і «жінка» рівні за своїм соціально-рольовим статусом»; в) *не стосуються гендерної проблематики* (8,5 %) «формування гармонійного розвитку особистості», «організацію, яка сприяє створенню умов для виховання і розвитку дитини».

Визначення поняття «гендерна рівність» майже не викликало труднощів у респондентів: більшість із них (76,5 %) відповіли правильно і зазначили що це: «рівні права, обов'язки та мож-

ливості в соціумі для жінок і чоловіків»; «рівність жінок із чоловіками в усіх сферах життя», «можливість самореалізації відповідно до індивідуальних особливостей, інтересів, а не статі в будь-якій сфері життєдіяльності».

Поняття «гендерні стереотипи» 82,9 % опитаних сформулювали правильно (відповіді типу: «звичка приписувати чоловікам та жінкам суто чоловічі або жіночі ролі у суспільстві»; «це сформовані уявлення про те, як повинні поводити себе чоловіки та жінки» «нав'язування соціальних ролей в залежності від статі»). Також учителями були наведені приклади гендерних стереотипів у наступних висловлюваннях: «жінка не повинна займати керівні посади, її місце у сім'ї»; «жінки – слабкі, чоловіки – сильні і виконують будь-яку роботу краще за жінок».

На питання щодо сутності поняття «гендерна культура» відповіді лише 36,2 % учителів możemy вважати правильними («моральні та етичні норми поведінки, які не розділяють дітей за статевими ознаками»; «сформованість таких компонентів, як самосвідомість щодо своєї статі, гендерної ролі, поведінкова реалізація»; «виховання у дітей статевої свідомості, уявлення себе як представника певної статі, уявлення про певні соціальні ролі»).

Відповідаючи на запитання «Якому соціальному інституту, на Вашу думку, належить провідна роль у гендерному вихованні, формуванні гендерної культури молодших школярів?», 85,1 % респондентів стверджують, що головним інститутом у гендерному вихованні є сім'я. 29,8 % опитаних дотримуються думки, що велика роль у цьому процесі належить закладом освіти.

У процесі заповнення анкети 76,6 % респондентів зазначили, що раніше вже ознайомилися з окремими теоретичними аспектами гендерного підходу в освіті. Решта – 23,4 % констатували, що не прагнуть отримати відповідні знання.

Попри те, що лише 40,4 % респондентів навели відносно (не завжди досить повні) правильні визначення понять «гендер» та «гендерне виховання», аж 80,9 % із загальної кількості опитаних зазначили, що проводять роботу із питань гендерного виховання молодших школярів. Беручи до уваги той факт, що останні, очевидно, ставили перед собою хибні завдання (такі, що не відповідають дійсним цілям гендерного виховання), нами були враховані лише відповіді щодо методів і форм роботи педагогів, об'єднаних із гендерної проблематики.

Але, як виявилось, навіть серед тих педагогів, хто усвідомлює окремі завдання гендерного виховання, 13,8 % заперечили проведення ними спеціальної виховної роботи в цьому напрямку. А отже, таких хто стверджує, що її організовує, виявилось 26,6 % від загальної кількості опитаних.

Натомість 17,0 % респондентів назвали тільки предмети, на яких приділяють увагу цьому питанню («Я у світі», «Основи здоров'я», «Літературне читання», «Музичне мистецтво») або зазначили: «на уроках природничого циклу»; «при можливості, на всіх уроках», «у позакласній роботі»). Форми і методи роботи конкретизували лише 9,6 %: заняття, бесіди, виховні та класні години, перегляд фільмів із обговоренням (теми не були уточнені).

Таким чином, слід констатувати, що хоча окремі вчителі (26,6 %) і зазначили, що проводять

цілеспрямовану роботу з гендерного виховання школярів, проте арсенал їхніх дидактичних способів досить обмежений і недостатньо ефективний. Адже гендерне виховання молодших школярів може активніше відбуватися у процесі проведення масових акцій, театралізації, ігор (в тому числі у процесі праці), використання вчителем гендерночутливої мови, проведення інтерактивних вправ, розгляду ситуацій у процесі міжстатевої взаємодії, заохочення дівчат до занять спортом, а хлопчиків – до самообслуговування тощо. Жоден із педагогів не назвав серед напрямків – роботу з батьками учнів, серед засобів – власне гуманістичне ставлення до дітей тощо.

На питання щодо можливості розподілу професій на «суто чоловічі» і «суто жіночі» аж 46,8% учителів відповіли позитивно (із них 68,3 % респондентів мотивують відповіді такими об'єктивними обставинами як-от: наявність професій, що потребують значної фізичної сили і тим самим зашкоджують репродуктивному здоров'ю жінки); 53,1 % не є прихильниками такого поділу професій.

Респонденти, які підтримали думку, що «існують суто чоловічі та суто жіночі професії» до «чоловічих» віднесли такі професії: шахтар, машиніст потягу, вантажник, слюсар, токарь, рятувальник, військовослужбовець, токарь, боксер, священнослужитель; до «жіночих» – сурогатна мати, годувальниця, перукар, медсестра, майстер манікюру, вихователь, няня, мати, вчитель початкових класів.

Основні відмінності між хлопчиками та дівчатами, які виділили опитані – фізичний розвиток (74,5%) та психологічні особливості (48,9 %). Менше респондентів відмітили такі риси як: психічний розвиток (21,2 %) та інтелектуальні здібності (8,5 %). Отже, слід констатувати наявність неточностей у розумінні вчителями статевої відмінностей.

У процесі опитування виявилось (відповіді на запитання: «Що, на вашу думку, є особливо важливим у вихованні дівчат (хлопців)?»), що більшість респондентів підтримують традиційні гендерні погляди у вихованні дівчат та хлопців, а саме: а) у вихованні дівчат надають важливості підготовці до ролі матері, вмінню вести домашнє господарство, наголошують на вихованні жіночності, ніжності, милосердя, скромності, доброти, лагідності, вмінню слідкувати за собою, поступливості, покірності, гнучкості тощо (менш частотними є відповіді, що дівчатам потрібно прищеплювати повагу та гідність до себе і представників протилежної статі); б) у вихованні хлопців наголошують на важливості виховання сили, мужності, хоробрості, сміливості, фінансової незалежності, рішучості, відповідальності, самостійності, надійності, поваги до жінки, щирості, чесності, стриманості, успішності, загальної культури, патріотизму тощо. Слід зауважити, що переважна більшість згаданих учителями якостей обох категорій є надзвичайно актуальною для представників як жіночої, так і чоловічої статей.

Анкетні відповіді педагогів свідчать, що 68,1 % із них відкриті до підвищення власної гендерної культури (виявили бажання взяти участь у семінарі з питань гендерного підходу в освіті). Решта (31,9 %) – ні, оскільки «дотримуються сталих поглядів», які є «незмінними» для них.

Висновки і перспективи. Таким чином, проведення анкетування дало змогу зробити такі висновки:

1. Більше ніж $\frac{1}{4}$ учителів-початківців зовсім не орієнтуються в питаннях сучасної гендерної педагогіки (не володіють відповідною термінологією, не усвідомлюють завдань гендерного виховання учнів, не надають закладам освіти значної ролі у ньому).

2. Менше половини опитаних (40,4 %) учителів правильно розуміють окремі завдання гендерного виховання. Проте лише 26,6 % (близько $\frac{1}{3}$) зазначили, що проводять цілеспрямовану роботу, спрямовану на його реалізацію. Однак при цьому не володіють достатнім методичним арсеналом для ефективного формування гендерної культури дітей (лише окремі вчителі назвали навчальні предмети, на яких вони реалізують відповідні завдання, форми і методи, які використовують з метою гендерного виховання).

3. Переважна більшість учителів (82,9 %) правильно розуміють поняття «гендерні стереотипи», проте самі є їх носіями (поділяють професію на «чоловічі» й «жіночі» й «жіночі» якості, виявляють недостатню обізнаність щодо відмінностей між статями тощо).

4. Близько третини опитаних учителів не усвідомлюють наслідків суспільної потреби подолання гендерної асиметрії, є на цьому етапі закритими до впровадження гендерного підходу в освіту.

Отже, перспективним завданням вбачаємо пошук альтернативних способів поширення гендерної педагогіки серед учителів-практиків, розробку і впровадження в роботу ВЗО альтернативних форм і методів підготовки майбутніх фахівців до здійснення гендерного виховання школярів.

Список літератури:

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків», постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1834. [Електронний ресурс] // Законодавство України : Режим доступу до джерела : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-п>.
2. Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020». [Електронний ресурс] // Гендерна парадигма освітнього простору. – 2016. – № 3-4. <http://journal.kdpu.edu.ua/gender/article/view/2959>
3. Вовк Л. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у навчально-виховній діяльності початкової школи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Вовк Лідія Миколаївна. – Дрогобич, 2017. – 219 с.
4. Мельник Т. Сучасне гендерне мислення : словник / Т. Мельник, Л. Кобелянська. – К. : К. І. С., 2005. – С. 280.
5. Павлущенко Н. Гендерне виховання дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Павлущенко Наталія Миколаївна. – Тернопіль, 2011. – 23 с.

Притулик Н.В., Костюченко М.А.

Национальный университет «Черниговский колледж» имени Т.Г. Шевченко

ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕНДЕРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье поднимается проблема готовности учителей начальной школы ко внедрению гендерного подхода в образовании. Приведен анализ анкетирования учителей-практиков касательно их осведомленности по вопросам гендера и осуществления гендерного воспитания детей. Разделяем мнение ученых, которые рассматривают гендерное воспитание как процесс целенаправленной систематической выработки у лиц обоих полов способов и форм паритетности в отношениях, моральных норм равенства, равноправия, взаимоуважения, учета как общего, так и различного, что свойственно женщине и мужчине, а также формирование свободной личности с гендерным мировоззрением и навыками гендерно ориентированного поведения. Полученные результаты анкетирования усиливают актуальность исследуемой проблематики. На основе приведенных данных выявлен круг проблемных аспектов, определены перспективы.

Ключевые слова: гендер, гендерное воспитание младших школьников, готовность учителей начальной школы к гендерному воспитанию учащихся, преодоления гендерной асимметрии, гендерная культура учителя.

Prytulyk N.V., Kostiuchenko M.A.

T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

STUDY OF GENDER COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Summary

The article raises the problem of the readiness of specialists from primary education to implement a gender approach to primary education. The analysis of questionnaires of teachers-practitioners about awareness of gender issues and implementation of gender education of children is presented. We share the opinion of the scholars who consider gender education as a process of purposeful systematic development in the persons of both sexes of methods and forms of parity in relations, moral norms of equality, equality, mutual respect, consideration of both the common and the different, characteristic of a woman and a man, as well as the formation of a free person with a gender perspective and skills of gender-oriented behavior. The obtained results of questionnaires increase the relevance of the studied issues. On the basis of these data, a range of problem aspects was identified, perspectives were determined.

Keywords: gender, gender education of junior schoolchildren, readiness of primary school teachers for gender education, overcoming of gender asymmetry, gender culture of a teacher.